

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Bakalářská práce

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta
Katedra filozofie a společenských věd

Athénská demokracie a její kritikové

Bakalářská práce

Autor:	Adam Uriáš
Studijní program:	B 6101 Filozofie
Studijní obor:	Filozofie a společenské vědy
Vedoucí práce:	doc. Mgr. Jaroslav Daneš, Ph.D.

Hradec Králové, 2016

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta

Zadání bakalářské práce

Autor: Adam Uriáš
Studium: F13319
Studijní program: B6101 Filozofie
Studijní obor: Filozofie a společenské vědy
Název bakalářské práce: Athénská demokracie a její kritikové
Název bakalářské práce AJ: Athenian Democracy and its Critics

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Cílem práce je vysvětlit fungování athénské demokracie. Představit nejen její institucionální rozměr, ale popsat i společenské faktory, které ji významně ovlivňovaly. Dále stručně shrnout vývoj Athén a k demokracii a zároveň s tím i vznik a rozvoj jednotlivých institucí podílejících se na chodu státu. Objasnit základní principy a myšlenky demokratického systému. Nakonec provést analýzu kritických názorů na fungování athénské demokracie u autorů 5. a 4.st. a zhodnotit tyto kritické názory athénskému intelektuálního disentu. Zároveň na základě současné literatury přinést vlastní pohled na určité aspekty fungování tamního politického systému. Závěrem pak tato zjištění promítnout na současnou demokratickou praxi a objasnit v čem se liší a shodují.

Finley, M.I., *Democracy Ancient and Modern*. 2nd edn., New Brunswick, N.J., Rutgers University Press, 1985. Frolíková, A., *Politická kultura klasického Řecka*. Praha 1990. Loraux, N., *The Invention of Athens: The Funeral Oration in the Classical City*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1986. Monoson, S., *Plato's Democratic Entanglements*. Princeton, Princeton University Press, 2000. Ober, J., *Aristotle's Political Sociology: Class, Status, and Order in the Politics?* in Lord, C. and O'Connor, D.K., eds., *Essays on the Foundations of Aristotelian Political Science*. Berkeley, University of California Press, 1991, 112-35. Ober, J., *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*. Princeton, Princeton University Press, 1989. Ober, J., *Political Dissent in Democratic Athens*. Princeton, Princeton University Press, 1998. Ober, J. and Hedrick, Ch., *Demokratia*. Princeton, Princeton University Press, 1996. Saxonhouse, A., *Athenian Democracy: Modern Mythmakers and Ancient Theorists*. Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1996. Wallace, R., *The Sophists in Athens?* in Boedeker, D. and Raaflaub, K., eds., *Democracy, Empire, and the Arts in Fifth-Century Athens*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1998, 203-22. Warren, M.E., *Democracy and Trust*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999. Whitehead, D., *Cardinal Virtues: The Language of Public Approbation in Democratic Athens?* in *Classica et Mediaevalia*, 44, 1993, 37-75. Yunis, H., *Taming Democracy*. Ithaca, Cornell University Press, 1996.

Garantující pracoviště: Katedra filosofie a společenských věd,
Filozofická fakulta
Vedoucí práce: doc. Mgr. Jaroslav Daneš, Ph.D.
Oponent: Mgr. Hynek Janoušek, Ph.D.
Datum zadání závěrečné práce: 15.5.2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval (pod vedením školitele/vedoucí(ho) bakalářské práce) samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 25. 6. 2016

.....

Adam Uriáš

Poděkování

Chtěl bych poděkovat svému vedoucímu bakalářské práce doc. Mgr. Jaroslavovi Danešovi, Ph.D. za odborné vedení, pomoc a rady při zpracování této práce a stejně tak i za čas, který mi věnoval.

Anotace

URIAŠ, Adam. *Athénská demokracie a její kritikové*. Hradec Králové: Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2016, 74 s. Bakalářská práce.

Téma bakalářské práce je Athénská demokracie a její kritikové. Cílem práce je přiblížit chod a vývoj athénské demokracie od jejích počátků. Vysvětlit na jakých základních principech byla vytvořena idea demokracie, a které ji ovlivňovaly. Dále stručně shrnout organizační strukturu demokracie. Poté se zaměřit na kritické názory tehdejších současníků i dnešních autorů, týkající se athénské demokracie v průběhu 5. a 4. století. Nakonec provést analýzu srovnávající demokracii tehdy a dnes, a vnést tak aktuální pohled zabývající se některými aspekty právě soudobé demokracie. Na závěr pak zhodnotit v čem se oba typy demokracie od sebe liší a v čem se shodují.

Klíčová slova: Athény, demokracie, kritika, občan

Annotation

URIAŠ, Adam. *Athenian Democracy and its Critics*. Hradec Králové: Faculty of Arts, University of Hradec Králové, 2016, 47 pp. Bachelor Degree Thesis.

The subject matter is Athenian democracy and its critics . The aim is to bring the operation and development of Athenian democracy from its beginnings . Explain the basic principles on which was created the idea of democracy and which it influenced . Also briefly summarize the organizational structure of democracy. Then focus on the critical opinion of it's contemporaries and today's authors, concerning the Athenian democracy during the 5th and 4th century . Finally, make an analysis comparing today democracy and previous democracy to bring the current view of dealing with some aspects of contemporary democracy. It will then assess how are these two types of democracy differ and what is similar .

Keywords: Athens, democracy, criticism, citizen

OBSAH

Úvod	1
1. Vývoj Athén k demokracii	3
1.1 Vývoj politického uspořádání	3
1.1.1 Solon	4
1.1.2 Peisistartos	6
1.2 Podmínky vzniku demokratické myšlenky	8
1.3 Rozvrstvení obyvatelstva, počet obyvatel	10
1.3.1 Metoikové	11
1.3.2 Otroci	12
1.3.3 Ženy	14
1.4 Politické organizační formy (institute)	16
1.4.1 Lidová shromáždění – ekklésia	16
1.4.2 Rada – búlé	19
1.4.3 Areopag	22
1.4.4 Porotní soudy	22
1.4.5 Úřady	24
2. Kritika jednotlivých nedostatků athénské demokracie	27
2.1 Kritika protidemokratická	27
2.2 Kritika řečnictví	31
2.3 Zahraniční politika	34
2.4 Kritika úředníků, poplatků a soudů	36
3. Demokracie tehdy a dnes	40
3.1 Společné a rozdílné prvky demokracie	40
Závěr	46
Seznam použitých zdrojů a literatury	47

Úvod

Starověké Řecko je bezpochyby jedním z mnoha významných center lidského poznání. Konkrétně pak Athény jsou jistě zdrojem inspirací ve všech možných směrech, ať už se jedná o filosofii nebo politiku, ale i v umění, které také hrálo významnou roli. Proto i nadále v moderní době se setkáváme s výzkumy zabývající se starověkými Athénami. My se však budeme soustředit na téma týkající se vývoje demokracie od jejího počátku. První markantní rozdíl mezi demokracií athénskou a dnešní je, že athénská demokracie byla přímá demokracie a jak víme, význam demokracie je vláda lidu. Každý občan se mohl v Athénách podílet na utváření politického dění a každý občan se jistě účastnil takových jednání. Dnes se již lidé tolik nezajímají o politické dění, můžeme se setkat i s určitou odevzdaností ze strany některých občanů. Pro pochopení takových jevů nám zajisté pomůže bližší zkoumání právě athénské demokracie. Abychom ale lépe porozuměli nejen samotnému významu, ale i různým politickým institucím, budeme naše bádání směřovat na tehdejší společenské vztahy mezi občany. Samotná otázka občanství je velmi problematická, neboť občanem se mohl stát Athénan, který musel doložit že se narodil rodičům, kteří již byli občany. Nesmíme zapomenout na postavení otroků a žen v tehdejší společnosti, neboť i to je také významné. Další podstatnou roli hrálo ve vývoji demokracie řečnictví. Řečník byl vážená osoba, jelikož předložil navrhované opatření před sněmem a nebo vznášel požadavky určité skupiny občanů, kterou svým slovem zastupoval.

Athénská demokracie se od svého zrodu potýkala s kritikou svých současníků po dobu svého působení. My se v této bakalářské práci zaměříme na kritiku ze strany dnešních autorů. Kritiku demokracie můžeme rozdělit na dva hlavní směry. První směr kritiky bychom mohli nazvat

protidemokratický, který je namířen proti samotné ideji demokracie, druhý směr kritiky se pak zabývá jednotlivými prvky demokracie. Je také potřeba zmínit, že naše bádání bude zahrnovat období 5. a 4. století před naším letopočtem. Pakliže nebude uvedeno jinak, všechna data budou pocházet z tohoto období před naším letopočtem. Dále je také třeba zmínit, že kritika pocházející od autorů zmíněné doby je odlišná od té dnešní, protože tehdejší kritikové se nezabývali např. otroctvím či postavením ženy ve společnosti, což z pohledu dnešní doby je nepochybně zavrženíhodné. Nicméně i kritiku pocházející z řad athénských autorů také zmíníme, pro celistvější pochopení demokracie.

Při tvorbě této bakalářské práce budeme čerpat z děl autorů, jako je Platón či Aristoteles. Konkrétní představu o politickém uspořádání Athén máme z Aristotelova díla Athénská ústava. Dalším velice pro nás důležitým zdrojem bude dílo autora Jochena Bleickena „Athénská demokracie“. V této knize je skvěle sepsaná organizační struktura athénské demokracie. V České republice nenajdeme moc autorů zabývajících se tímto tématem, a proto se dále zaměříme na literaturu pocházející od anglo-amerických autorů. Jmenovitě například Josiah Ober, Malcolm Schofield, Robin Osborne a v poslední řadě E. W. Robinson. Jak bylo uvedeno výše, hlavním předmětem zájmu bude pro nás období 5. a 4. století v Athénách. Sice se demokracie později šířila mezi dalšími městskými státy, avšak nejvíce informací máme právě o Athénách. Proto se zaměříme jen na tuto obec. Postupovat budeme následovně. Práce je rozdělena na tři části. V první části bakalářské práce se pokusíme přiblížit čtenáři průběh a vývoj Athén ke vzniku demokracie. Dále se zaměříme na organizační strukturu demokracie, práva a problém občanství. Poté přejdeme do druhé části, která obsahuje kritiku athénské demokracie a v poslední části se na základě prostudovaných zdrojů pokusíme porovnat dnešní a tehdejší demokracii.

1. Vývoj Athén k demokracii

Demokracie v Athénách nevznikla ze dne na den. Její vznik trval několik mnoho let a bylo zapotřebí některých historických událostí, které vydláždily cestu, po níž mohla dojít demokracie ke svému cíli. Do vývoje demokracie také zasáhly některé významné osoby, které zavedly zajímavá opatření a reformy. Jmenovitě se jedná o Solónu, Kleisthena či Efialta. Ani dnes však není možné s přesností určit okamžik, kdy došlo k nastolení demokracie v Athénách. Abychom mohli pochopit nebo se přiblížit k pochopení kritiky athénské demokracie, je třeba znát její historický vývoj a významné politické instituce, kterých se také kritika týkala.

1.1 Vývoj politického uspořádání

Je důležité zmínit, že v době kdy Athény byly na vyspělé úrovni demokracie, měly pevné základy pro přirozený právní chod tohoto státního útvaru, bylo tomu tak v 2. polovině 5. Století. Právě tyto základy pocházely z historie, která byla protknuta mnohými boji a mnohými vylepšeními, než se ustálilo toto zřízení. Mezi lidmi tehdy kolovala představa, která vypovídala o jednotlivých zákonodárcích, kteří se zasloužili o nemalou část vzniku nebo reformy státu a dokonce byli považováni za zakladatele státu.¹

Jak o tom píše autor J. Bleicken: „*Každé takové město mělo svého zakladatele, který byl uctíván jako herós a v mnoha státech se v 7. a 6. století setkáváme se zákonodárci, kteří opět uvedli do rovnováhy politické zřízení, jež se ocitlo v krizi. Patří mezi ně Lykúrgos ve Spartě, Charóndas v*

¹ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*. Praha: OIKOYMENH, 2002. Oikúmené. s. 19 ISBN 80-7298-055-6.

*Katané (Catania) a Drakón a Solón v Athénách.*² Je zřejmé, že tito muži se stali pro pozdější generace velikány, dostávalo se jim pocty, což vedlo k získání autority a ta se stala nejen ochranou, ale i základem pro politický řád obce.³

1.1.1 Solón

Jedná se o muže, o kterém víme, jakým způsobem se mu podařilo uklidnit vztahy v Athénách. Víme to na základě dochovaných veršů, které sám sepsal, z těchto básní máme však jen zlomky. Je zajímavé, že Athénané v době vyspělé demokracie znali jeho verše a s mnohými myšlenkami se ztotožňovali, jelikož byl pro ně vzorem nejen moudrosti, ale zároveň i dobrým státníkem.⁴ *“Solón byl považován za zakladatele demokratické myšlenky.”*⁵ Ovšem za zakladatele demokracie je dnes považován Kleisthenés, tak to i vnímal Hérodotos, zajímavý je i pohled Aristotelův, který vnímal Solona jako státníka s demokratickými rysy, přesto mu připisoval chování, které naznačovalo, že Solonova činnost vedle spíše ke zdemokratizování Athén.⁶

Je proto překvapivé, že mnozí historikové spojují vznik demokracie Athén se Solonem, domnívají se, že usiloval o změnu athénské státního zřízení, a proto zavedl některé důležité instituce, jež známe z *“rozvinuté demokracie: porotní soudy, obsazování úřadů losem a o novou “demokratickou” radu.”*⁷ Dnes však už víme, že ke změně celku nepřispívá jedinec, ačkoli velmi schopný, nýbrž ze vzájemných faktorů, které utvářely celek. Jde hlavně o změny v politických a sociálních podmínkách obyvatel.

² Tamtéž, s. 19.

³ Tamtéž, s. 19.

⁴ Tamtéž, s. 20.

⁵ Tamtéž, s. 20.

⁶ Tamtéž, s. 20.

⁷ Tamtéž, s. 20.

Přestože se Athéňané mýlili v úhlu pohledu na Solónu, neboť mu jimi bylo připisováno prvenství demokrata, musíme dát za pravdu Athéňanům v tom, že Solón byl významnou personou, co se týče jeho díla a tak je považován za počátek něčeho nového.⁸

V Athénách kolem roku 600, před vystoupením Solónovým, nacházíme obrysy institucionalizované obce (polis). Z těchto institucí, se kterými se v té době setkáváme v Athénách, *“musíme vyzdvihnout především aristokratickou radu (areopag), devět archontů jako nejvyšší grémium výkonné moci a také “státní” soud 51 efetů, do jehož pravomoci spadal přinejmenším trestný čin zabítí. V čele archontů stál archón, který propůjčoval roku své jméno (eponymní úředník). Z ostatních archontů velel jeden vojsku (polemarchos), jiný pečoval o nejdůležitější náboženské záležitosti (basileus). Zbývajících šest byli soudci (thesmothetové).“*⁹ V dávných dobách byli archonti voleni na deset let, později po skončení 7. století, se tato tradice změnila a byli voleni pouze na jeden rok.¹⁰

Roku 594 se Solón stává archontem za účelem smíření dvou znepřátelených táborů, na něž se rozdělili obyvatelé Attiky. Jak tomu bylo zvykem i u jiných řeckých států této doby, měl i Solón jako mírotvorce (aisymnétés, diallaktés) neomezenou moc. Což bylo důkazem, že pro Athéňany jeho osoba představovala východisko z už tak bezvýchodné situace. Tento úkol, jenž byl Solónovi udělen, vyřešil jako prostředník mezi těmito stranami. Situaci vyřešil následovně, zhotovil reformu, díky níž vznikly tři majetkové třídy.¹¹ Athénská obec tak získala náhle novou tvář, jelikož politika dosáhla obrození, mohli do ní vstupovat takřka každý a to

⁸ Tamtéž, s. 21.

⁹ Tamtéž, s. 23.

¹⁰ Tamtéž, s. 23.

¹¹ Tamtéž, s. 25.

na základě majetku, ne jak tomu bylo doposud, na základě původu. Aristokratický původ se tak stal v otázce politiky bezpředmětným.¹²

Okruh lidí, kteří se mohli stát součástí politického života, se rozšířil a kvůli tomuto opatření jej bylo možné i přesně vymezit. Dalším takovým významným zavedením byla možnost odvolací instance proti rozhodnutí aristokratického soudce. Každý Athénan se tedy mohl odvolat (efesis) proti rozsudku thesmothetů. Solón ustanovil k tomuto účelu nový úřad, jak jej nazýval, nám bohužel není známo. Prý se jednalo o radu čtyř set, kde vždy sedělo po stovce z každé staré rodové fýly.¹³ Dále Solón zavedl zákon, jenž umožňuje veřejnou žalobu.¹⁴

Solón při svém úkolu – smířit dvě nepřátelené strany – zavedl mnoho zajímavých zákonů pro zlepšení chodu athénské státního útvaru, nakonec svůj úkol splnil a nepošlapal přitom starobylé tradice a hodnoty. Avšak v jeho díle nenalézáme stopy po demokratickém smýšlení, které chtěla vidět pozdější doba. Je tomu právě zcela naopak, totiž rovnost nebyla pro Solóna politicky hodnotná, dokonce v něm vzbuzovala odpor.¹⁵

1.1.2 Peisistartos

Peisistratos podnikl více pokusů, za účelem zmocnění se vlády, odehrálo se tak kolem roku 560. Teprve až třetí pokus byl úspěšný a získal tak moc. Po jeho úmrtí roku 528/527 vládli Peisistratovi synové do roku 510.¹⁶ Politická situace, jež umožnila Peisistratovi stát se tyranem, byla ve chvíli jeho nástupu taková, že došlo ke střetu tří skupin spojené s dalšími oblastmi Attiky. Tyto tři skupiny zápolící o politickou moc byli „*velcí*

¹² Tamtéž, s. 27.

¹³ Tamtéž, s. 27.

¹⁴ Tamtéž, s. 28.

¹⁵ Tamtéž, s. 29.

¹⁶ Tamtéž, s. 32.

pozemkoví vlastníci z planiny při řece Kéfis u Athén (pediakoi), střední rolníci, obchodníci a řemeslníci, kteří obývali jižní pobřeží (paralioi) a chudší drobní rolníci z hornatých končin východní Attiky (diakrioi)”¹⁷ Peisistratos pocházel z poslední jmenované skupiny. Svou moc si Peisistratos získal pomocí cizích najatých žoldnéřů a také cizích aristokratů. Vyjimečnost této tyrannidy tkví ve schopnosti udržet si svůj status po dlouhou dobu, následně pak byla Athéňany považována za velmi dobré období, jako by se jednalo o připomenutí zlatých časů minulosti.¹⁸

Peisistratos se chopil vlády silou, během níž se nechal ochraňovat žoldnéři. Kromě ochrany, byl další předpoklad pro udržení si svého postavení zbavení politické moci aristokracie. *“Některé urozené rodiny opustily Attiku dobrovolně, jiné byly vyhnány a opět jiné přinuceny k loajalitě tím, že si Peisistratos vzal jako rukojmí jejich děti.”*¹⁹ Přitom Peisistratos nebyl pronásledovatelem urozených, pakliže nebyl proti jeho osobě kladen odpor, bylo jim umožněno zastávat některé úřady, např. Kleisthenés z rodu Alkmeónovců, mohl roku 525/524 zastávat úřad archonta.²⁰ Peisistratos nezastával žádný úřad, jako např. archontát, jež by byl velice výhodným úřadem udržení si moci, zachoval uspořádní obce, tak jak je zavedl Solón. Peisistratos byl zdánlivě mimo politické dění, avšak do něj zasahoval na základě své moci, mající oporu ve vojenské síle.²¹

Na Peisistrata bychom tedy neměli nahlížet jako na tyrana a samovládce, představující si jen to nejhorší pod těmito pojmy, zdá se, že ani se nesnažil o to, legitimizovat svou moc ponecháním Solónových zákonů, spíše navazoval na Solóna, neboť na jeho dílo Peisistratos byl

¹⁷ Tamtéž, s. 33.

¹⁸ Tamtéž, s. 33.

¹⁹ Tamtéž, s. 34.

²⁰ Tamtéž, s. 34.

²¹ Tamtéž, s. 34.

donucen navázat kvůli boji s aristokracií. Solónovo uspořádání vedlo k tomu, že ani není zapotřebí aristokracie, státní zřízení by mohlo fungovat plně bez podílení se na politickém uspořádání urozených. Peisistratos uznáním Solónovi práce přišel k rozběhnutému politickému stroji, jež musel tu a tam poupravit, mohli bychom říci, že pokračoval na Solónových základech. Jediným rozdílem byl fakt, že politickou moc soustředil na osobu tyрана, nikoli na politicky aktivních občanech.²² Ke změně politického uspořádání Athén došlo roku 510, kdy za pomoci Spartanů došlo k vyhnání Peisistratovců z Athén.

1.2 Podmínky vzniku demokratické myšlenky

Za pomoci Sparty skončila v Athénách vláda tyranů. Spartský král Kleomén zareagoval na impuls přicházející z rodu Alkmeónovců, osvobodil Athény a Peisistratovcům byl umožněn poklidný odchod z města. Nastal moment, kdy po dlouhých padesáti letech byla aristokracie oslabena. Nicméně to jí nebránilo pokusit se o opětovné dosažení vlády nad polis v čele s Isagorem, který měl při sobě znovu Kleoména. Kleisthenés v té době prchl z Athén. Po příchodu Kleoména jím bylo z Athén vyhnáno na sedm set rodin. Dále se snažil rozpustit radu a předat tak do rukou Isagory vládu nad obcí. Aristotelés o této události píše: *“Jelikož se rada postavila na odpor a lid se shromáždil, uchýlili se Kleomenés, Isagorás a jejich stoupenci na Akropoli. Lid se shromáždil kolem a dva dny je obléhal. Třetího dne Kleomena a všechny jeho lidi na základě příměří propustili a povolali nazpět Kleisthena a ostatní vyhnance. Lid se chopil moci a v jeho čele stál Kleisthenés jako představitel lidu.”*²³

²² Tamtéž, s. 39.

²³ ARISTOTELÉS. *Athénská ústava*. Praha: Arista, 2004. Antická knihovna (Arista: Baset). ISBN 80-86410-48-X.

Roku 508/507 jak datuje Aristolés, přišel Alkmeónovec Kleisthenés s reformou. Tato reforma je označovaná jako reforma fýl. Jednalo se o reformu, při níž došlo na přeorganizování Athén, dříve byla společnost rozdělena do fratrií a fýl, nyní byla rozdělena na základě teritorií, bylo vytvořeno deset nových oblastí, nazývané též fýly. Další myšlenkou této reformy bylo sjednotit odlišné části Attiky do jedné fýly, její složení bylo ze tří třetin (trittýí) a každá se nacházela v jednom ze tří územních celků, totiž ve městě (asty), ve vnitrozemí (mesogeion) a při pobřeží (paralia).²⁴ Tato reforma se podílela i na politickém uspořádání státu, úředníci byli voleni podle fýl, to samé platilo i pro novou radu pěti set, do které jednotlivá fýla posílala 50 mužů.²⁵

Kleisthenés se také zasloužil o zavedení ostrakismu. Došlo k tomu, že nastal zlom v moci aristokratů. Aristokraté již nebyli součástí politické obce, nastalo přetrhání svazků mezi urozenými a athénskými obyvateli. Nastala rovnost mezi občany a právě rovností byla prostoupena nově uspořádána správní organizace. A to zapříčinilo, že rovnost se stala základním kamenem demokracie, tudíž pozdější doby vnímaly Kleisthena, jako zakladatele demokracie.²⁶ Jak uvádí Aristoteles, obec spravoval areopag, což byla *“stará aristokratická rada, která se od Solónovy doby proměnila v radu bývalých archontů,”*²⁷ jejímž úkolem byla kontrola úředníků a mimo jiné i vykonávání trestů a dohlížení zákonů.

Roku 462/461 proběhla změna týkající se areopagu, jelikož byl hlavním centrem neshod a tak jej velmi vlivný politik Efialtés svrhl. Tohoto roku zmíněný úřad pozbyl právo prozkoumávání úředníků. Areopag

²⁴ Tamtéž, s. 44.

²⁵ Tamtéž, s. 45.

²⁶ Tamtéž, s. 46.

²⁷ Tamtéž, s. 51.

nakonec pozbyl svou exekutivní moc, jež byla předána na porotní soudy. Tento krok je zcela nepochybně významným, neboť se jednalo o “*přenesení kontroly úředníku na lid*”.²⁸ Celkem rychle se pak Athény staly pod vedením silných politických lídrů, jako byl Perikles, systémem, který byl nazván demokracie. Výkonná moc nyní přešla na vůdce lidu (démagógos) a umění řečnické se stalo významným prvkem v otázkách politiky.²⁹

1.3 Rozvrstvení obyvatelstva, počet obyvatel

Je velice obtížné s jistotou říci, jak velký byl přesný počet obyvatel Athén, jelikož údaje o takovém problému se nedochovaly z žádného historického období Athén. Avšak jak uvádí Bleicken, pro 5. a 4. století jsou dochované informace o počtu občanů připravených k boji. Jak uvádějí některé zprávy, Athény v polovině 5. století disponovaly s vojskem o počtu 30 000 až 50 000 mužů.³⁰ Bez pochyby toto číslo se v průběhu válek měnilo, jak jsem již zmínil, je tedy obtížné dobrat se přesnému počtu obyvatel, protože jak dále Bleicken říká, abychom zjistili nějaké teoretické číslo, musíme do něj započítat ženy, děti a starce a to pouze tak, že je budeme násobit. Následně autor pokračuje takto: “*Většina badatelů zde násobí třemi (manžel, manželka a jedno dítě): podle toho by pak v Athénách v době jejich vrcholného rozkvětu, tj. ve 40. a 30. letech 5. století, žilo zhruba 100 000-120 000, nanejvýš 150 000 osob občanského původu.*”³¹

Bleicken hovoří že, ještě těžší je dopátrat se počtu metoiků – cizinci žijící v Attice – některé odhady kalkulují s počtem 25 000-35 000 osob a počet otroků se pohyboval mezi 80 000-120 000. Finální stav obyvatel žijících v Attice, podle výše zmíněných čísel, činil zhruba čtvrt miliónu a to

²⁸ Tamtéž, s. 53.

²⁹ Tamtéž, s. 54.

³⁰ Tamtéž, s. 99.

³¹ Tamtéž, s. 100.

v polovině 5. století.³² Poté autor uvádí, že mezi tzv. “aktivní občany” patřili tehdy “členové tří majetkových tříd: *pentakosiomedimnoi*, *hippeis* a *zeugitē*”.³³ V době Perských válek se pak tento pojem rozšířil na všechny athénské obyvatele a plnoprávným občanem se stal pouze ten, kdo pocházel z občanské rodiny.

1.3.1 Metoikové

Bleicken poté hovoří o velice specifické skupině, jde totiž o metoiky, lidi trvale žijící v Attice, kteří byli svobodní, avšak nedisponovali politickými právy. Kvůli hospodářskému rozvoji jejich stavy rychle stouply, tento jev souvisel s rozvojem řemesel. Takový metoikos patřil do nějakého dému, kde byl však veden na jiném místě, než druzí občané. Dalším patrným rozdílem byla daň, kterou platil právě metoikos, šlo o daň z hlavy. Jednalo se o částku 12 drachen, a kdo tuto částku neodvedl, stal se otrokem. Účel takového zavedení pravidel byl jasný, totiž zabránit promíchání obou skupin, tedy občanů a metoiků. Panovalo však rozdělení mezi metoiky a spodní společenskou vrstvou, nezacházelo se s nimi, jako s otroky. Dalším odlišení bylo od cizinců pobývajících v Athénách na kratší dobu, ten kdo chtěl pobývat v Athénách delší dobu, musel podat žádost o přijetí mezi metoiky.³⁴

Metoikos se mohl prezentovat, jako svobodný občan a mohl se tak hájit před soudem. Nezasahovala jej ani omezení, týkající se obchodu či snad provozování řemesla. Dokonce mohl být účasten různých oslav a náboženských svátků a událostí. Nicméně každý metoikos byl povinen si vybrat svého “ochránce” zvaného *prostatēs*. Úloha takového ochránce byla velmi důležitá, neboť byl spojníkem mezi metoiky a občany. Také svou

³² Tamtéž, s. 100.

³³ Tamtéž, s. 102

³⁴ Tamtéž, s. 102.

účastí působil jako garant při zapisování metoika do seznamu. Zajímavé je, že jako další omezení a rozlišení metoiků od občanů bylo, že nemohli vlastnit nemovitosti. Jak uvádí Bleicken, horší to pak bylo pro metoika v otázce jeho usmrcení, protože podobně jako u otroka, takový případ spadal pod soud při Palladiu, který každé zabití, ať už úmyslné nebo neúmyslné, bylo vždy projednáno jako neúmyslné.³⁵

Athény těmito obranými prostředky dávali najevo metoikům, že jsou stále cizinci, ačkoli mají práva jako svobodní občané a hlavně se tak snažily předejít smícháním a svazkům s občany. Přesto však metoikové byli pro Athény vysoce prospěšní, neboť dopomohli k hospodářskému rozkvětu Athén, většinou se jednalo o lidi velmi schopné a někteří byli i bohatí. Následující skupinou lidí v Athénách byli cizinci, kteří zde přebývali jen dočasně. Nejedná se ovšem o skupinu nikterak početnou a práva. Pro ně byla vytvořena instituce nazvaná proxenie. Účelem této instituce je pomoc hostinnému příteli státu a s tím souvisí i pojem proxenos. Jde o občana, kterého stanoví cizí obec, jako ochránce svých občanů, pobývajících na proxenově území.

Proxenoova pomoc spočívala v zastupování před soudem, přijímání ve svém domě, ať už cizincův účel návštěvy byl soukromý či oficiální a také přijímání vyslance obce, svěřené do jeho rukou. Není překvapením, že se jednalo o muže uznávaného a vlivného.

1.3.2 Otroci

Důležitější vrstvou obyvatelstva Athén jsou otroci. Nejdůležitějším a zásadním faktorem v životě otroka je jeho osobní nesvoboda. Otroci patří svému pánovi, nemajíce práv o svobodném uvažování a rozhodování o

³⁵ Tamtéž, s. 103.

svém životě, dalo by se říci, že je měl skrze svého pána, kterého byl povinen poslouchat, neboť byl považován za majetek pána. Toto však neplatí pouze v Athénách, nýbrž i pro celý antický svět. Zároveň je třeba zmínit, že lidé si uvědomovali, že otrok je člověkem. V tomto ohledu byla vytvořena pravidla, o kterých mluví Bleicken takto: „... *stanovují tedy, co otrok nesmí, ačkoli je člověk, čeho se majitel nesmí dopustit na otroku, protože je člověk, a co má otrok jakožto člověk konat.*”³⁶

O životě otroka Bleicken hovoří tak, že jeho určujícími faktory byla práce a pánovi charakterové vlastnosti. Kvůli rozmanitosti pracovních činností, bylo sociální postavení otroků odlišné, a proto mezi otroky nedocházelo k solidaritě a zamezilo se tak revoltám. Otrok mohl ale usilovat o postup vně vlastního stavu, kdy pak konečnou fází tohoto postupu je dosažení svobody, které bohužel dosáhlo jen pár otroků. Tyto faktory zapříčiňovaly vzájemnou konkurenci mezi otroky a nehleděli na sebe, jako na druhy, spíše právě naopak. Ze všech otroků, kteří v Athénách pobývali, na tom byli domácí otroci. Dostávali se do blízkého kontaktu se svobodnými občany a měli tudíž nejvýhodnější pozice pro získání vysněné svobody. Nezáleželo na tom, jestli to byli kuchaři, sluhové nebo vychovatelé dětí. Drtivá většina otroků se narodila do otrockého postavení bez možnosti poznat svobodný život a z velké části stavy otroků byly doplňovány vlastními dětmi.³⁷

Nicméně nejvíce otroků se získávalo z válek, ze kterých byli přiváženi jako kořist. Jak již dnes víme, s otroky souvisel i obchod. Obchodníci s otroky obdrželi své otroky nejen z kořisti, ale i například od pirátů a lovců otroků. Obchod s otroky byl uznávanou živností a přes

³⁶ Tamtéž, s. 109.

³⁷ Tamtéž, s. 109

mnohé války, jen malá část otroků byli Řekové. Samotný akt propuštění otroka nebyl doplněn zvláštními pravidly. Bleicken o samotném aktu říká, že k uskutečnění bylo zapotřebí, aby otrokův pán projevil vůli otroka propustit či sepsat tuto vůli v závěti. Jedinou podmínkou však bylo, že otroci byli propuštěni veřejně na místech a to např. v divadle nebo před soudem.³⁸

Přestože otrok byl propuštěn, nedostávalo se mu záruk, které by zajistil stát. Z toho plyne, že ačkoli se stal svobodným, nadále byla jeho situace nejistá a nikterak bezpečná. Občas se stávalo, že mezi bývalým otrokem a jeho pánem došlo k dohodám, které propuštění doprovázely. Mohlo např. jít o dohodu, kdy propuštěný plnil nadále dané služby, pro svého pána až do jeho smrti a bude tak bydlet pod pánovou střechou. Když otrok měl štěstí a byl propuštěn, nestal se občanem, ale cizincem a ve svém nově nabytém postavení zastával za metoikem. Bleicken uvádí, že musel platit metoikos a svého bývalého pána musel uznat za patrona.³⁹ Ovšem nestávalo se tak často a tak tato skupina byla v Athénách málo početná.

1.3.3 Ženy

Žena měla zvláštní postavení v Athénách, neboť byla závislá na svém poručníkovi, jímž byl otec, po jeho smrti nejstarší bratr nebo manžel. Podřízenost ženy se projevovala několika způsoby, prvním a zásadním faktem je, že se neúčastnila politických rozhodnutí. Dále si nesměla svobodně vybrat manžela. Manželství bylo vyjednáno rodiči, ještě když žena byl dítětem. Davidson nás informuje, že ve svatební den mohla být velmi mladá, věk ženy se mohl pohybovat v rozmezí dvanácti a třinácti let. Jejím muži muselo být minimálně dvacet let. Muž byl často blízký

³⁸ Tamtéž, s. 111.

³⁹ Tamtéž, s. 112.

příbuzný rodině, do které se ženil. Mohl být strýc, bratranec nebo nejlepší přítel otce. Často se stávalo, že láska mezi páry byla nucená či předstíraná, což se neobešlo bez kritiky poetů, ti pak přirovnávali manželství k břemeni, které má vydržet co nejdéle.⁴⁰

Další omezení pro ženu pak představovala absence vzdělání, na rozdíl od občanů. Ženy nemohly být vzdělány, výjimku zde tvořily hétery (kurtizány), kterým se formou menšího vzdělání dostávalo, neboť je potřebovaly k svému způsobu obživy. Za lepší héteru byl člověk nucen si více připlatit. Pro ženu bylo typické, že byla úzce spjata se svou domácností. Tomu bylo přizpůsobeno i bydlení. Dům byl rozdělen na dvě části, mužskou a ženskou. V ženské části se žena věnovala dětem a byla nucena se postarat o domácnost. V mužské části se pořádaly různé hostiny pro mužovy přátele, kam měly přístup pouze otrokyně, a ženě nebylo umožněno být součástí pořádané hostiny. Jelikož žena trávila většinu svého času v domě, ven se dostala jedině tehdy, když šla na nákup nebo během náboženských událostí.⁴¹

Jedinou možností, jak mohla žena právně jednat, bylo skrze jejího poručníka anebo psanou formou vypovídat před soudem. Nemohla dědit, avšak pokud nebylo muže, který by mohl dědit, mohla sama jako tzv. dědička darovat dědictví svým synům, které jim patřilo. Bleicken říká, že žena měla osobní svobodu, musela být však zajištěna a do manželství musela přinést věno, které po rozpadu manželství byl muž povinen vrátit. Pokud došlo k nepatřičnému zacházení se ženou, mohla se obrátit se svou

⁴⁰ OSBORNE, Robin. *Classical Greece, 500-323 BC*. New York: Oxford University Press, 2000. s. 156 ISBN 0-19-873153-1.

⁴¹ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*. Praha: OIKOYMENH, 2002. Oikúmené. s. 114 ISBN 80-7298-055-6.

žádostí na archonta. Mezi Athénany se šířila představa o ženě, která je po celý den doma a věnuje se práci na stavu.⁴²

Může nám to připadat, jako obměna dnešní představy, alespoň donedávna tomu tak bylo, že žena má trávit veškerý čas v kuchyni a u dětí. Autor dále sděluje o ženách to, že se nesměly účastnit sportovních klání, nesměla být přítomna mezi lidmi sledující divadelní představení. Přesto však nebyla zavřena ve svém domě, jako v jakémsi vězení, měla např. důležité postavení v kultech, a to nejen v těch, které byly vyhrazeny ženám.⁴³

1.4 Politické organizační formy (institute)

1.4.1 Lidová shromáždění – ekklésia

Bleicken uvádí, že do lidového shromáždění mohl vstoupit každý zletilý muž ve věku osmnácti let a být uveden v seznamu politicky plnoprávných občanů ve svém dému. Podle zákona o občanství z roku 451/450 musel každý Athénan dokázat, že jeho oba rodiče jsou anebo byli Athénany, aby v seznamu mohl být zaveden. Každý muž, který dosáhl věku osmnácti let, musel podstoupit vojenskou službu do svých dvaceti let a teprve až po ukončení služby mohli být zapsáni do seznamu. Z 30000–35000 dospělých občanů ve chvílích rozkvětu demokracie ekklésii nenavštěvovali všichni a shromáždění, jehož se účastnilo 6000 osob, představovalo celý lid. Pro některá hlasování, jako např. o ostrakismu, bylo zapotřebí alespoň tento počet účastníků.⁴⁴

Účast ve sněmu byla závislá na projednávaném problému a dobových poměrech, a tak bylo důležité zajistit účast ve sněmu. Bleicken

⁴² Tamtéž, s. 114.

⁴³ Tamtéž, s. 115.

⁴⁴ Tamtéž, s. 192.

říká, že zajištění účasti bylo podpořeno myšlenkou vyplacení za návštěvu sněmu. Na začátku částka, kterou dostal účastněný, byla jeden obolos, ale úspěch nebyl takový, jaký se očekával. Teprve až s částkou tři oboly, která odpovídala tehdejšímu průměrnému minimu na obživu nepočetné rodiny, se úspěch dostavil. Což ale zapříčinilo, že větší část účastníků byla původem z chudších poměrů a už tehdejší kritikové demokracie, jako např. Platón, viděli ve shromáždění nevzdělanou lůzu. Bleicken poté informuje, že původním místem pro shromáždění bylo tržiště severně od Akropole. Po zvětšení množství účastníků shromáždění se tržiště stalo těsné a nedostačující, a tak se občané přesunuli na Pahorek nymf, kde pokračovali v jednáních na místě zvaném Pnyx. V letech 400–330 Athéňané toto místo dvakrát zvětšili tak, že vypadalo jako polokruhové divadelní hlediště a bylo schopné přijmout více než 6000 účastníků a po ukončení všech úprav až 15000.⁴⁵

Program a datum shromáždění bylo vyvěšeno čtyři dny dopředu na vyhlášce a jednání začínala s východem slunce a končila ojedinele při západu slunce. Autor dále říká, že shromáždění se konala dosti často, rok byl rozdělen na deset částí podle prytanií, a proto jednání se řídila podle těchto období. V každé prytanii se musela odehrát čtyři shromáždění a z nich pak jedno bylo obzvlášť důležité. Těchto zasedání bylo za rok deset.⁴⁶ Lidové shromáždění se nikdy nekonalo v průběhu svátků a oslav, pokud se nejednalo o vyjímečný případ a mimo pravidelná zasedání se konala i mimořádná zasedání, ve kterých docházelo k řešení náhlých a naléhavých událostí vnitřní i zahraniční politiky. Ještě před zavedením losování, které

⁴⁵ Tamtéž, s. 193.

⁴⁶ Tamtéž, s. 194.

způsobilo oslabení archontátu, vedl průběh svolávání archón. Archón měl vysoké postavení a v porovnání s ním mělo shromáždění malý význam.⁴⁷

Avšak v dobách rozvinuté demokracie předsednictví ve shromáždění bylo zajišťováno radou, po desetině roku radě předsedala pryťanie v čele s epistatem a ten se každý den střídal. Bleicken dále sděluje, že mezi lety 403/402 a 379/378 se od tohoto spojení opustilo, jelikož byl vytvořen nový způsob, jak určit předsednictví. Z pryťanií, které v té chvíli neúřadovaly, bylo každý den vylosováno devět proedrů, na něž dohlížel epistatés, jenž byl také určen losem. Tedy pro představu průběh rokování vypadal takto: po východu slunce byli losem určeni proedři a epistatés ze 450 členů devíti pryťanií, které v té chvíli nevykonávaly úřednickou činnost. Následně epistatés proedrů obdržel od epistata úřadující pryťanie sepsané body k projednání a vedl průběh zasedání shromáždění. Pakliže zasedání probíhalo rychleji a práce byla hotova v poledne, mohla zasedat ještě rada. Autor se domnívá, že tyto nové úpravy měly za cíl nedovolení lidovému shromáždění nabytí příliš velkého vlivu.⁴⁸

V Athénách byly dodržovány dvě podstatné podmínky pro uskutečnění útváření vůle. První byla taková, že každý návrh musel projít nejprve radou a poté až představen lidu. Vše co prošlo radou jako projednání, bylo vyhotoveno jako předloha, která byla radou zpracována a nazývala se probúleuma – předběžné usnesení. Druhou podmínkou bylo, že každý občan mohl svobodně přijít s návrhem libovolného obsahu. Pokud součástí probúleumatu byl připravený návrh, proběhlo předběžné hlasování lidu, zda má zájem nebo naopak nemá, přijmout uvedené probúleuma. Výhodou předběžného hlasování bylo urychlení některých návrhů v

⁴⁷ Tamtéž, s. 197.

⁴⁸ Tamtéž, s. 197.

programu zasedání. Bleicken dále pokračuje o lidovém shromáždění tak, že občané mohli v průběhu diskuze poupravovat probúleuma, např. v konkrétních bodech nebo podat protinávrh, který však musel projít nejprve radou. V průběhu jednání shromáždění nebyl lid časově omezen a s každým návrhem mohl jednat svobodně, nehledě na způsob podání návrhu.⁴⁹

Hlasování probíhalo na základě zdvižené ruky a rozhodování pak náleželo většině hlasů. Nikdo se nemohl zdržet hlasování, a tedy ten kdo ruku nezdvihl, považoval se jeho hlas automaticky za hlas proti. Probíhala také tajná hlasování a to za pomoci kamínků. Toto hlasování se konalo v souvislosti se zájmy jednotlivce a v takovém případě zasedání, bylo nutné, aby počet přítomných dosahoval minimálně 6000 hlasů. Bleicken se k tomuto tématu vyjadřuje takto: *“Používalo se ho při ostrakismu, při propůjčování občanských práv, při prominutí trestu a při některých soudních rozsudcích.”*⁵⁰ Účastníci při tomto procesu hlasování ukládali své kamínky do uren podle fýl.

1.4.2 Rada – búlé

V klasické době se rada skládala z 500 členů, a jak již víme, vznikla díky Kleisthenově reformě. Je možné, že její předchůdkyní byla rada čtyř set, vytvořena Solónem. Podle Bleickena, povinnost rady byla jednoznačná, zajišťovala totiž chod lidového shromáždění, aby bylo způsobilé ke své práci. Plnila také důležitou funkci prostředníka mezi lidem a rozličnými předměty politiky, dohlížela a kontrolovala úředníky. Dále řešila plno ostatních úkolů, rozhodovala a přijímala na vlastní zodpovědnost různá opatření. Z pohledu organizace demokratického zřízení, byla jádrem státní moci, nikoli však pro její politický význam. Zasedání rady bylo nepřetržité

⁴⁹ Tamtéž, s. 200.

⁵⁰ Tamtéž, s. 203.

a ustálené, na rozdíl od lidového shromáždění a porotních soudů, neboť ty se scházely jen v určitých konkrétních problémech, o kterých bylo nutno rozhodovat. Rada byla institucí, ke které se mohli obracet všichni se svými požadavky a otázkami, ať se jednalo o cizince nebo úředníky či soukromé osoby. V podstatě rada plnila funkci vlády a každý den měnící se předseda rady měl u sebe státní pečeť a klíče od chrámů a budov, kde byl uchován státní poklad a archiv.⁵¹

Rada měla, jak již víme, pět set členů, to protože v ní zasedalo 50 příslušníků z každé z 10 fýl. Byla také jedinou institucí, ve které docházelo k rovnoměrnému zastoupení nejen z fýly, ale i z démů. Čímž bylo docíleno podpoření jejího váženého významu. Jelikož byla vysoce spjata s reformou fýl, neměly v ní místo zájmové skupiny určitých vrstev obyvatelstva. Složení rady bylo založeno na základě demokratickém ideálu rovnosti, kvůli kterému byla do pozadí postavena sociální nerovnost Athéňanů. Idea rovnosti byla zajištěna tak, že její členové byli vybírání losem z těch, kteří se přihlásili o to být její součástí. Bleicken uvádí, že o přijetí mezi členy rady se směli přihlásit jen ti, kteří dosáhli minimální věkové hranice třiceti let. Samotné losování pak probíhalo pod dohledem thesmothetů na agoře. Nově vylosovaný člen poté byl povinen složit přísahu před nástupem do své nově nabyté funkce. Znění této přísahy sahá až do Kleisthenova období.⁵²

Působení v radě bylo velmi časově náročné a tak se této činnosti vyhýbalo mnoho občanů, kteří byli svázáni např. svým řemeslem. Je vysoce pravděpodobné, že tuto práci nevykonávali občané žijící daleko od Athén, a tak největší zastoupení v radě pocházelo od obyvatel Athén a okolí. Také se na podílení činnosti rady podíleli bohatší občané, kteří už tolik nepracovali,

⁵¹ Tamtéž, s. 227.

⁵² Tamtéž, s. 229.

neboť byli staršího věku a zároveň zde mohla být značná část chudších vrstev kvůli vypláceným denním dávkám. Bleicken uvádí, že ve 4. století průměrný věk členů rady se pohyboval okolo 40 let, což bylo zapříčiněno tím, že členství v radě bylo velmi vážené a pokud budeme brát v potaz rozsah kompetencí rady, bylo zapotřebí, aby dotyčný měl mnohé zkušenosti. Proto bylo možné stát se členem rady dvakrát za život. Tím byl zajištěn dostatečný počet uchazečů, kteří se zajímali o členství v radě, avšak nesměl usedat v radě dva roky po sobě.⁵³

Jednání rady se odehrávala v budově, která k tomu byla určena, nazývala se búleutérion. Řečník měl také vyhraněné místo pro svůj výstup, byl to vyvýšený stupínek nazvaný béma. Rada disponovala písařem rady, jehož úkolem bylo zapisování jednání a různých usnesení rady. Bleicken o tomto dále informuje a říká, že v 5. a v 1. polovině 4. století byl vybrán písař jednotlivě pro každou prytanii z členů rady a je pravidelně přítomen na zasedáních, jako zodpovědný zapisovatel. Došlo však v letech mezi 368/367 a 363/362 ke změně, kdy se písař rady přejmenoval na písaře prytanie, dále pak nepatřil mezi členy rady a stal se úředníkem, který byl jako ostatní úředníci, určován losem na jeden rok. K písaři prytanie přibyli další dva písaři, jejichž úkolem byl zodpovědný zápis usnesení lidového shromáždění a nomothetů a stejně jako písař prytanie i tito písaři bylo voleni na dobu jednoho roku losem, neboť byli úředníky. Z těchto tří písařů měl hlavní postavení písař prytanie, protože byl zodpovědný za zápis a uveřejnění usnesení.⁵⁴

⁵³ Tamtéž, s. 229.

⁵⁴ Tamtéž, s. 236.

Rada byla také kontrolorem ve věcech vojenských i civilních, hlavními směry pak byly dohledy nad námořnictvím a úředníky. Pro tyto účely měla rada vytvořené své výbory, kam byli dosazováni členové rady.

1.4.3 Areopag

Areopag přetrval z dob vlády aristokratů a stála vedle rady pěti set. Bleicken uvádí, že se zde nescházeli aristokraté, ale bývalí archonté, kteří byli vybráni losem z nejvyšší majetkové třídy a to až do poloviny 5. století ze všech občanů, sloužící jako hoplité a poté ze všech Athéňanů. Roku 462/461 došlo ke zbavení moci areopagu, pozbyl sice politického významu, přesto však byl stále vysoce vážený a to pro svou starobylost, dílo a částečně i kvůli tomu, že mu byla zanechána pravomoc *“při souzení hrdelních trestných činů, za něž byl stanoven trest smrti. Areopag soudil vraždy, zejména travičství, dále ublížení na těle s úmyslem zabít a nebezpečné žhárství.”*⁵⁵ Dále autor říká, že mu byly ponechány některé úkoly duchovního charakteru, jako např. starání se o posvátné olivovníky. K soudnímu zasedání docházelo pod předsednictvím archonta na Areově pahorku a při řešení ostatních úkolů docházelo k zasedání v úřadovně archonta v Královském sloupořadí v severozápadním rohu agory.⁵⁶

1.4.4 Porotní soudy

Vytvořením porotních soudů byl jedním z posledních kroků k podpoření ideje demokracie, avšak není možné zcela přesně určit jejich historický vývoj. Nicméně plnou rozsáhlost porotních soudů a jejich působení je možné datovat do 2. poloviny 5. století, tedy do období již zaběhlé demokracie. Soudy nesly označení ve staré řečtině dikastérion a následně jednotlivý soudce byl nazýván dekastés. Je třeba zmínit, že

⁵⁵ Tamtéž, s. 228.

⁵⁶ Tamtéž, s. 228.

Athény neměli školené soudce, tak jak je máme dnes. Byli to laikové, ale vše co si pod pojmem soudce vybavíme, již náleželo soudcům ve Starověkém Řecku. Pole působení soudců bylo rozhodování o vině či nevině a také jaká bude forma trestu. Při sporech Athéňané měli v mysli proces řízení, tedy každý žalobce se zabýval určitým typem procesu. Pro vraždu, krádež či jiné protiprávní jednání byl jiný proces, ačkoli v důsledku se od sebe až tolik nelišily, každý kdo chtěl nárokovat své právo, věděl na jaký proces se zaměřit a za kým má se svou žalobou jít. Každý soud měl určené místo, kde se odehrával patřičný proces.⁵⁷

Pro představu Bleicken uvádí např., že spor v otázce dědictví vyžadovalo podání žaloby u archonta, trestnými činy se zabýval areopag a právní spory cizinců a metoiků spadaly pod polemarcha. Dále autor píše, že žaloby byly rozděleny na veřejné a soukromé. Soukromou žalobu mohl podat pouze ten, jenž byl při daném problému přítomen, naopak veřejnou žalobu směl podat kdokoliv z Athén.⁵⁸ Je zajímavé, že veřejná žaloba nesměla být stažena, pakliže byla podána, opačný případ pak byl u soukromé žaloby, která stažena být mohla. Pokud však u veřejné žaloby došlo k jejímu stažení, byla stanovena pokuta a podmínka, že již nikdy nesměla být podána žaloba stejného nebo podobného ražení. Výše pokuty byla stanovena na částku tisíc drachen. Soudcem se mohl stát kterýkoliv občan starší třiceti let. Zájem o členství v porotních soudech byl veliký, a tak se vždy mohlo každým rokem vybrat 6000 soudců.⁵⁹

Určování soudců probíhalo losováním a to ze všech deseti fýl. I zde se jednalo o povolání časově náročné, proto nejvíce členů pocházelo vyšších věkových hranic, neboť starší jedinci se již tolik nepodíleli

⁵⁷ Tamtéž, s. 246.

⁵⁸ Tamtéž, s. 246.

⁵⁹ Tamtéž, s. 249.

pracovně na rozvoji Athén. Po vybrání všech soudců docházelo na složení přísahy, podobně jako u členů búlé. Složení přísahy byl akt, kterým se předcházelo nezodpovědným rozhodnutím, jelikož soudci hlasovali tajně, nebyla zde možnost kontroly. Podle Bleickena, součástí přísahy bylo sebe zatracení a tak při porušení povinností soudce hrozil boží trest.⁶⁰ Roku 404/403 proběhla velká reforma týkající se soudů. Zůstalo sice deset oddělení, avšak soudce se mohl přihlásit více než do jedné fýly, čímž bylo zapříčiněno doplnění všech deseti fýl, pokud jedna byla zaplněna. Soudci byli dále losováni denně, nikoli jak tomu bylo předtím, kdy los proběhl na začátku roku. Tím se předcházelo nepravostem soudců, neboť se nemohli připravit na nadcházející soudní sezení a tak nemohli být podplaceni.

Soud se stal pasivním účastníkem sporu, byl pouhým naslouchačem. Byly to obě strany sporu, které předkládaly důkazy, citovaly zákony, podle nichž pak měl být vynesен rozsudek. Strany navíc navrhovaly výši odškodnění nebo trest, za předpokladu toho že trest nebyl předem stanoven dohodou obou stran, zákonem či usnesením lidu. Soud nakonec rozhodoval mezi nabízenými tresty obou stran. Dříve byly soudy jen odvolací institucí, která se v průběhu času měnila a nabývala větších pravomocí. Kontrolovaly úřady na základě předběžného prověřování (dokimasie) a vynášeli rozsudky nad obviněnými úředníky. Zabývaly se také žalobami týkajícími se nezákonných návrhů, nebo žalobami jednotlivých občanů či projevům proti demokracii atd.

1.4.5 Úřady

Postup od občana k dosažení úřednické pozice byl v zásadě plynulý a každý z občanů, který měl zájem, mohl zastávat jakýkoliv úřad, o který projevil zájem. Avšak byly stanovené podmínky pro dosažení úřednické

⁶⁰ Tamtéž, s. 249.

pozice. Žadatel musel být athénským občanem a musel disponovat určitými schopnostmi pro daný úřad. V některých případech bylo nutné, aby žadatel doložil výši svého majetku. Jako příklad uvádí Bleicken tzv. pentakosiomedimny, což byli příslušníci nejbohatší třídy v Athénách, ze kterých byli losováni úředníci zabývající se financemi. Pro archontát byli vybíráni členové ze třetí majetkové vrstvy obyvatel – z zeugitů a to se nezměnilo až do dob Aristotelových.⁶¹

Ve 4. století v Athénách bylo 700 úředníků, k těmto úředníkům ještě připočteme 500 člennou radu a docházíme k 5 procentům úředníků té doby. Mnoho úředníků se každoročně střídalo, vyjma rady pěti set, což zapříčinilo, že úřady zastávali pokaždé jiní občané. Střídání úředníků bylo podpořeno i pravidlem, že nikdo nesměl více než jednou zastávat stejný úřad, což můžeme chápat jako jedním z položených základů demokracie. Politika již nepatřila úředníkům, nýbrž lidu a tak úředníci vykonávali správní úkoly. Úředníci spadali pod politiku ve smyslu takovém, že jí sloužili, kvůli čemuž pak byli vystaveni přísným kontrolám, aby nedocházelo ke špatným úsudkům a přijatá opatření vykonávali s nejvyšší precizností. Podle Bleickena, významnost úředníků nebyla nijak závratná, oproti lidovému shromáždění, výjimkou však byli stratégové.⁶²

Stratégové byli nadále velmi vážení a to díky schopnostem disponujícím při úloze týkající se vojska. Nicméně i stratégové byli pod dohledem lidu, neboť mohli být nařčeni z velezrady či neposlušnosti. Bohužel samotný vojevůdce nemusel spáchat zmíněný zločin, stačilo, aby

⁶¹ Tamtéž, s. 278.

⁶² Tamtéž, s. 290.

nedosáhl úspěchu a mohl být obžalován a následně potrestán.⁶³ Stratégové nebyli losováni, ale byli voleni a to z celých Athén, nikoli podle fýl.

⁶³ Tamtéž, s. 290.

2. Kritika jednotlivých nedostatků athénské demokracie

Kritika athénské demokracie může být rozdělena na dva hlavní směry. Prvním směrem se vydává kritika oligarchů, neboť oligarchové kritizují demokracii samotnou již od základu. Jejich protiargumenty se týkají pojetí rovnosti před zákonem a svobodným projevem. Úspěchem pak je zrušení demokracie. Mezi tyto kritiky patří např. Platón. Tím druhým směrem je pak kritika týkající se nedostatků vně demokracie, sem bychom mohli přiřadit známého dramatika Aristofana. Pojetí kritiky athénské demokracie může být také chápáno, jako protidemokratické a demokratické.

2.1 Kritika protidemokratická

Stavební prvkem athénské demokracie bylo pojetí svobody a rovnoprávnosti. Na tomto základu byla demokracie vystavena. Zde také dochází ke střetu s opozicí demokracie, protože toto pojetí staví do popředí zákon, před kterým si jsou všichni občané rovni. Jelikož v té době bylo stále zavedeno otroctví, pojetí občanství mělo také svá daná pravidla, mohli bychom říci, že demokracie byla svým způsobem přijatelná pro klidné žití jen pro vybranou sortu obyvatel. Snaha ze strany demokracie, jak zrušit určité společenské nerovnosti, byla podpořena pojetím o původu a majetku, dalším principem pak bylo předání moci a zodpovědnosti athénskému obyvatelstvu. Je však potřeba si uvědomit, že opozicí je oligarchie a ta přechází v demokracii, sama oligarchie vzniká z tímokracie, z vlády nepatřičně múzických bojovníků, jejichž základním charakterem je statečnost.⁶⁴

⁶⁴ STRAUSS, Leo. *Obec a člověk*. Praha: OIKOYMENH, 2007. Oikúmené (OIKOYMENH). s. 140
ISBN 978-80-7298-116-8.

V oligarchii je na prvním místě touha a hlavní touhou je honba za penězi a bohatstvím. Oligarchický jedinec je však schopný a snaživý, bohužel jediné co není schopen ovládnout je právě touha po penězích, ostatní touhy má pod svou kontrolou. Bývá většinou nevzdělaný a celkem povrchní, což pramení z jeho nejhlubšího zájmu o sebe. V oligarchii je každému povoleno nakládat se svým majetkem dle libosti, to je ale cesta ke vzniku *“trubců, tj. příslušníků vládnoucí třídy, kteří jsou buď obtíženi dluhy, nebo již zkrachovali, a byli proto zbaveni výsad – tedy žebráků, kteří dychtí po promarněném majetku a doufají, že svých statků a politické moci znovu nabudou změnou zřízení.”*⁶⁵

Svým chováním oligarchové klesají u chudých lidí, neboť se zajímají jen o sebe, tloustnou a jsou zámožní. Tehdy nastupuje demokracie do popředí, lid si totiž uvědomí svou nadřazenost nad bohatými, a pokud je příznivá situace, chopí se vlády v obci. Nevýhoda demokracie je v jejím pojetí svobody, každý si v podstatě dělá, co se mu zlíbí, což je velice příjemná a zajímavá myšlenka, ale je v ní také uchovaný problém, který je hned při bližším pochopení viditelný. Tento problém je hrozba ztráty kontroly nad sebou samým. Oligarcha se alespoň ovládal. To je nejspíše možný důvod toho, že se jedná o čtvrté nejhorší státní zřízení, ačkoli demokracie je druhé nejlepší státní zřízení, jaké máme kvůli její ideji tolerance. Ovšem zde se Platón obává možnosti vládnutí lidu, neboť v jeho kritice nacházíme představu o ideální instituci, jež by měla vládnout, kterou představují filozofové. Právě filozofové jsou s to udržet své touhy na uzdě, svou touhou po nalezení poznání a mravnosti, tak představují určitý vzor, jenž by mohl být i spravedlivým. Strauss píše podle Platóna, že *“filozofové by měli vládnout, jako králové nebo králové musí skutečně a přiměřeně filosofovat. Tento souběh vyvolá “skončení zla”, tedy soukromé i veřejné štěstí.”*⁶⁶

Spravedlivá obec bude pouze tehdy, pokud se bude jednat o dokonalou obec, která bude schopna obdařit každého občana štěstím jednotlivě bez rozdílu.

⁶⁵ Tamtéž, s. 140.

⁶⁶ Tamtéž, s. 131.

Lid sám o sobě není schopen se ovládat, do určité míry se může jevit, jako nevzdělaný a neznalý ctnosti, proto by neměl mít vládní moc. Aristoteles byl dalším, kdo kritizoval athénskou demokracii a nikoliv demokracii, jako samotný politický systém. O tomto píše Strauss, že podle Aristotela bylo občanství výsadou a ne právem. To je podpořeno faktem, že nadále bylo v Athénách přítomno otroctví. *“Tato demokracie nepřipouštěla nárok na svobodu pro člověka jako člověka, ale jen pro plnoprávného občana jako plnoprávného občana, a v konečném důsledku připouštěla nárok na svobodu pro lidi, kteří jsou od přirozenosti plnoprávní občané, nemluvě o těch, kteří z obou stran pocházejí z občanů.”*⁶⁷

Rozdíl mezi svobodným občanem a otrokem byl ten, že občan si mohl žít podle libosti. Takový člověk nepřijímá příkazy a není nikomu podřízen. Ale přítomnost vlády je zcela jistě potřebná, proto občan vznáší požadavek, aby nebyl podřízen nikomu, kdo není na oplátku podřízen jemu. Jediné možné docílení tohoto požadavku je losování a ne hlasování pro kandidáty, kde rozhodují i jiné podmínky než ta, aby daný uchazeč byl občanem. Strauss uvádí, že podle Aristotela by se pak takové politické zřízení dalo charakterizovat jako demokracie promíchaná s aristokracií.⁶⁸ Demokracii můžeme chápat jako vládu všech, jinak je tomu u oligarchie a aristokracie, kde se jedná o vládu části. Oligarchie a aristokracie neumožňuje, aby se lid stal součástí vlády, naproti tomu demokracie umožňuje, aby se všichni mohli účastnit vlády, a to i bohatí i vznešení. Navzdory tomu, Strauss říká, že Aristoteles se domníval, že demokracie je pouhé zdání vlády všech, ve skutečnosti se také jedná o vládu jedné části.⁶⁹

Je zřejmé, že v té době v Athénách většina lidí byla chudá, a tak demokracie byla vládou chudých, kde se skýtá další problém. Pakliže

⁶⁷ Tamtéž, s. 42

⁶⁸ Tamtéž, s. 43.

⁶⁹ Tamtéž, s. 44.

demokracie je vládou chudých a těch, kteří neoplývali volným časem, byla pak vládou nevzdělaných. Základní polemikou demokracie se týká lidu. Stoupenci demokracie, které se zastávají, pak v zásadě se shodují v jednom, že lid je velmi nesoustředěný a sám o sobě nemá vlastnosti důležité pro rozhodování. Dalším snažením pro demokratů je vyřešení otázky nerovnosti, podle nich by nerovnost neměla být v demokracii přítomna a způsob jak dosáhnout zrušení nerovnosti je skrze zákon, před kterým si jsou všichni rovni. Naopak protidemokraté se snaží o udržení nerovnosti, neboť se jedná o přirozenost související s Athénami již od dávných dob. A stejně jako demokraté se i oni snaží vyřešit otázku lidu a jeho neschopnosti vládnout tak, že jej ovládnou sami a lid tak zbaví moci vládnout. Je však důležité zmínit, že pro lid je nesmírnou podstatou postava řečníka, díky němuž se lid rozhoduje. O kritice řečnictví se zmíním později.

Dalším pilířem, na kterém kritici demokracie staví svůj argument, je argument nadřazenosti. Oligarchové se domnívají, že nadřazenost, se kterou dále souvisí jiné ctnosti, se předává z generace na generaci a to mezi aristokraty. Stejně mínění zastává i Platón, neboť se jedná o princip šlechtění, jak je tomu podobné i u zvířat.⁷⁰ V tomto smyslu Strauss píše, že i Aristoteles navrhoval jako své nejlepší zřízení obec, která nevlastní démos, ale disponuje urozenými muži na straně jedné a na straně druhé pak metoiky a otroky.⁷¹ Čímž je zřejmé, že Aristoteles považoval otroctví za přínos demokracii, někdo se totiž narodí jako ten, jenž má být ovládán a někdo jako ten, který má vládnout. Dále je argument oligarchů podporován dispozicí majetku. Právě disponování majetkem umožňuje lidem se vzdělávat a soustředit se na politická jednání. Naopak chudoba svazuje a sráží občany ke konání nekalostí a kvůli absenci peněz je nemožné dosáhnout vzdělání.

⁷⁰ PLATÓN. *Ústava*. 2. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996. Oikúmené. s. 459a-d ISBN 80-86005-28-3.

⁷¹ Tamtéž, s. 44.

2.2 Kritika řečnictví

V Athénách demokracie byla založena na dvou principech, prvním byla rovnost před zákonem a druhým principem pak svoboda projevu. Svoboda projevu byla velice významným prvkem, jelikož se každý mohl vyjádřit k určitému tématu či návrhu, podle čehož se pak lidové shromáždění rozhodovalo. Mohlo však dojít k ovládnutí lidu, což může zapříčinit negativní pohled na pojetí celé demokracie. Proto bylo velice důležité, aby bylo zavedeno nějakým způsobem vedení lidu, to se mohlo uskutečnit skrze svobody projevu, tedy řečnictvím. Řečník v Athénách byl zcela jistě pro lid nepostradatelným postavením. Ostatně díky čemuž se pak sami řečníci nazývali poradci lidu. Příkladem uznávaným řečníkem byl Perikles. Jak uvádí Rhodes, Perikles byl Athénany uznávaným vůdcem, nicméně své postavení formálně nenabyl, na základě čehož by tak své vůdcovství potvrdil. Jediný možný způsob, jak dokázat váženost před lidem, bylo chopit se mluveného slova a podpořit tak své návrhy, které následně byly lidem přijaty. Je možné, že uznání lidu získal i tím, že byl po 15 let zvoleným stratégem.⁷²

Domnívat se, že generál vystupující před shromážděním mohl lépe zaujmout a snadněji pak mohli být přijaty jeho návrhy, není zcela zcestné. Postavení řečníka však zahrnovalo více, než jen pouhé vyjadřování se před shromážděním. Lid od řečníků očekával splnění několika úkolů. Ober o řečnících píše, že skrze řečníka mohlo dojít k vyjádření vůle lidu, dále pak šlo o obranu obyvatel a to od nepřátel z vnějších i vnitřních řad a také lidé si k nim přicházeli říct o radu v nějaké souvislosti. Za určitých okolností mohl sloužit jako vůdce před shromážděním. Řečník byl také ceněn proto, že zastával stejný pohled v určité věci, který zastával lid. Opačně tomu bylo u demagoga, který byl kritizován za to, že sděloval lidu pouze to, co sám lid chtěl slyšet. Z dnešního

⁷² Robinson, Eric W. *Ancient Greek Democracy*. Blackwell Publishing, 2003. s. 202–203.

pohledu bychom demagoga mohli označit za populistu, jednal jen ve věcech jemu osobně prospěšné. Pojetí řečníka se na první pohled může zdát velmi jednoduché, vystupoval před lidem, ale je zde skryta i jedna věc a to, že vystupoval nejen před těmi, kteří stáli v návrhu za ním, ale před těmi, kteří byli jeho oponenti a hrozilo mu tak nebezpečí z jejich strany. Taková funkce pak byla nazývána termínem *prostates*.⁷³

Jak uvádí Ober, při mluveném projevu docházelo ze strany soudců k testování probíhajícího řečnění, cílem takového zkoumání bylo rozlišování standardů lidu proti nově navrhovaným. Tento proces hodnocení nových návrhů a hodnot pak pomáhal při utváření lepší formy demokracie, ať už se jednalo o politické či sociální záležitosti. Soudci také mohli přerušit řečníka, pakliže měli pocit, že se příliš vzdálil od svého tématu, o kterém měl původně mluvit.⁷⁴ Kritika lidu se netýkala pouze v jeho nedostacích, jako byla nevzdělanost, u některých i lenost, ale také jeho nestálosti, která byla zapříčiněna měnící se náladami a také chamtivostí, jejíž kořeny vyvstávaly z touhy po bohatství a penězích. Proto nebyla zaručená jistota o rozhodnutí lidu při jednáních, bylo nemožné s určitostí říci, co bude odhlasováno. Rhodes se domnívá, že aby byl podpořen návrh či opatření a odhlasován lidem, měli někteří bohatí občané své agenty.⁷⁵

Samozřejmě takový návrh byl výhodný právě pro toho občana, který si najal svého agenta. Agent měl i své pojmenování, nazýval se *hetairos* – společník. Dalším podobným opatřením bylo i zajištění podpory u některých radních, aby nedošlo ke změně návrhu a mohl být předložen podle představ.

⁷³ OBER, Josiah. *Mass and elite in democratic Athens: rhetoric, ideology, and the power of the people*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, c1989. s. 316.

⁷⁴ OSBORNE, Robin. *Classical Greece, 500-323 BC*. New York: Oxford University Press, 2000. s. 136. ISBN 0-19-873153-1.

⁷⁵ Robinson, Eric W. *Ancient Greek Democracy*. Blackwell Publishing, 2003. s. 206–208.

Řečník se po většinu času zajímal o své záležitosti, avšak dokud nepřišla možnost i výhod plynoucí z nového návrhu pro něj samotného.⁷⁶ V době Periklově se také začíná objevovat nový druh řečníka. Jde o řečníka, který nepochází z vyšší společenské třídy, nýbrž z lidu, čímž je lidem považován za přesvědčivějšího než ostatní, protože se dokáže nejlépe vcítit do jejich představ a požadavků. Rhodes uvádí jako příklad řečníka pocházejícího z lidu Kleóna.⁷⁷

Rétorika měla své stinné i kladné stránky. Skrze řečníka mohly být vznášeny požadavky lidu, pro zlepšení dané situace. Stinnou stránkou byl nejen řečník, ale i lid, který mohl být velice snadno ovládán demagogem. A jedinou možnou cestou v demokracii, jak rozeznat špatného řečníka od dobrého bylo za pomoci těch, již se věnovali kritice demokracie. Proti demagogovi se pak musel projevit jiný řečník, který svou řečí mohl dokázat omyl a špatné myšlenky oponenta. Lid se může změnit v dav, který se nechá strhnout řečmi, na které uslyší, neboť zahrnují jeho potřeby. Bez pochyby Platón v rétorice viděl nemalý problém, své myšlenky pak vkládá do úst Sókratovi, který vede dialog s Gorgiou. Zajímavou pasáží týkající se rétoriky je pak tato:

„Sókr. Vraťme se k týmž uměním, o kterých jsme právě teď mluvili; zdalipak nás aritmetika, nauka o číslech, nepoučuje o všem, co souvisí s číslem, a tak také aritmetik?

Gorg. Ovšem.

Sókr. Nezpůsobuje tedy i změnu mínění?

Gorg. Ano.

Sókr. Jest tedy i aritmetika výrobkyně přemlouvání?

Gorg. To je zjevné.

⁷⁶ Tamtéž, s. 206–208.

⁷⁷ Tamtéž, s. 203.

Sókr. Nuže tedy, jestliže se nás někdo bude ptát, jakého přemlouvání a v které věci, odpovíme mu asi, že naučného, a to o veškerém oboru sudého a lichého; a tak i o všech ostatních uměních, o kterých jsme právě mluvili, budeme moci ukázati, že se zabývají výrobou přemlouvání a kterého i v které věci, či ne?

Gorg. Ano.

Sókr. Není tedy rétorika sama jediná výrobkyní přemlouvání.

Gorg. Máš pravdu.

Sókr. Když tedy nevykonává sama toto dílo, nýbrž dělají to i jiná umění, právem bychom se potom zeptali mluvčího, jako když šlo o malíře: “Jaké je to přemlouvání a co je předmětem toho přemlouvání, které je oborem rétoriky?” Či nezdá se ti tato otázka oprávněna?

*Gorg. Arciže.*⁷⁸

Z toho vyplývá, že pro Platóna bylo řečnictvím přemlouváním. Byla zde hrozba, představující pro lid nebezpečí, mohl být přemlouván a mohlo dojít i ke lhaní. To je důvodem proč Platón kritizoval umění rétorické jako takové.

2.3 Zahraniční politika

Zcela jistě má své zásadní místo v Athénách i zahraniční politika, neboť ovlivnila a zasahoval do chodu obce. Co se týče zahraniční politiky, měly Athény jasnou představu o jejím vedení a plánech, jež umožnily dosažení předem daných cílů. Nesmíme opomenout, že jistou podporou byl námořní spolek, díky němuž Athény získaly výhodné postavení. Politika námořního spolku byla přijímána občany velmi pozitivně, o tom píše i Bleicken, že “svědčí o tom především

⁷⁸ PLATÓN. *Gorgias*. 4., opr. vyd. Praha: Oikoymenh, 2000. Platónovy spisy. s. 453e-454b. ISBN 80-7298-005-X.

neúnavné nasazení širokých vrstev občanů při válečných taženích a výslovně to dokládá Thúkydídés, když říká: “*Největší věci jsou svoboda a vláda nad jinými.*”⁷⁹ Athény řídily zahraniční politiku s obrovským nasazením, byly v ní velmi horlivé a cílevědomé. Je zřejmé, že chtěl dosáhnout nadvlády a moci v Řecku. Z počátku však námořní spolek vytvořen ve válkách proti Peršanům. Postupem času si Athéňané uvědomili své vůdčí postavení získané díky námořnímu spolku, nová mladá demokracie našla nové pole působnosti a tím byl vojenský prostor. Vznik délského námořního spolku datuje Oliva na rok 478/7.⁸⁰

Ačkoli ve spolku měl každý jeden hlas, Athény byly ve vedoucím postavení již od vzniku spolku. To může být příčinou postupných svárů ve spolku mezi členy. Oliva píše, že v roce 470 nastává situace, při níž se do konfliktu dostanou občané Naxu, ti odmítají být nadále součástí vojenských tažení a chtějí ze spolku vystoupit. Proti tomuto aktu se Athény zasahují velice tvrdě, neboť vytáhli proti Naxu, který po obléhání dobyli. Každá členská obec měla ve spolkové smlouvě zaručenou autonomii a mohla se rozhodovat ve věcech vlastní politiky nezávisle. Pročež obyvatelé Naxu nečekalo potrestání v podobě prodání do otroctví, ale museli nadále zůstat ve spolku, proti své vůli. Byli povinni platit foros hotově a patrně přišli i o své loďstvo.⁸¹ Aby mohla být uskutečněna válečná tažení, bylo nutné přesvědčit občany o jejich nutnosti a také je přesvědčit, aby se stali součástí vojenské služby. K tomu nepochybně dopomohla samotná demokracie. Lid se zajímal o udržení hegemonie, a jelikož se podílel na vládní moci, nebylo tolik obtížné přimět občany k takovým rozhodnutím.

⁷⁹ BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*. Praha: OIKOYMENH, 2002. Oikúmené. s. 391 ISBN 80-7298-055-6.

⁸⁰ OLIVA, Pavel. *Kolébka demokracie: dějiny a kultura klasického Řecka 5.-4. stol. př. n. l.* Praha: Arista, 2000. s. 20 ISBN 80-86410-04-8.

⁸¹ Tamtéž, s. 25.

Nepochybně lid toužil z Athénské postavení ve spolku vytěžit co nejvíce, to bylo také příčinou zvyšování poplatků ze strany týkající se členů námořního spolku. Proto byl námořní spolek rozdělen do pěti částí, a tak bylo docíleno jednoduššího výběru poplatků a samotné vybírání bylo i přehlednější. Všichni obyvatelé Athén z počátku vítali vůdčí postavení v délském námořním spolku a to včetně kritiků. Athénská moc postihla všechny členy ve spolku a touha vládnout zapříčinila omezení sebeurčení členských obcí až jejich zbavení. Athény plnými doušky využívaly příspěvky ke svým vlastním účelům. Bleicken píše, že toto čerpání ze spojeneckých příspěvků bylo komentováno i Periklem a tvrdil, že je tím zajištěna ochrana všech spojenců před Persany.⁸²

Ober nás informuje, že athénská demokracie začínala být zisku chtivá, a kdyby Athéňané měli zájem a chtěli odstoupit z jedné ze získaných pozic, nemohli tak učinit, protože by tak svou obec uvedli v nebezpečí. Athéňané chtěli být ve vůdčím postavení a s ochotou byl, přijímali bohatství z toho plynoucí, nicméně materiální oblast byla podřazena vůli vládnout. Athénskou demokracii určovala politická ctižádost, není překvapením, že vůle vládnout a demokracie spolu úzce souvisí. Demokratická myšlenka nebyla vystavena pouze na rovnosti, ale souviselo s ní i její prosazování. Což ovšem vedlo k občasným napětím mezi lidem, který se musel ventilovat. Ventil přišel skrze zahraniční politiku a to konkrétně na poli vojenském. Jelikož se nová demokracie cítila plna síly a společného sjednocení a stejných zájmů, domnívala se, že si může nárokovat vše, co se jí zlíbí.⁸³

2.4 Kritika úředníků, poplatků a soudů

⁸² BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*. Praha: OIKOYMENH, 2002. Oikúmené. s. 402 ISBN 80-7298-055-6.

⁸³ OBER, Josiah. *Political dissent in democratic Athens: intellectual critics of popular rule*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1998. s. 402. ISBN 0691001227.

V Athénách bylo zavedeno několik opatření sloužící ke kontrole demokracie. Je zřejmé, že se Athéňané obávali zneužití demokracie. Jak již víme, byla zavedena kontrola úředníků. Ale kritika směřuje právě proti úředníkům. Jelikož bylo mnoho úředníků nevzdělaných či nevyškolených a dosazování úřednických míst bylo na základě losování, byl tak omezen počet těch, kteří by se o taková místa zasloužili nejvíce. Navíc jak píše Ober, podle Isocrata mohl nastat jev, při kterém do úřednických pozic byli dosazováni stoupenci oligarchie. Takový jev by však nenastal, kdyby byli vybíráni kandidáti z řad vznešených.⁸⁴ Proto je některými vnímán Aeropag jako spravedlivější způsob vedení obce, neboť jeho členové nemají ve svém zájmu se obohacovat na úkor druhých.

Další kritika je mířena proti vypláceným poplatkům za účasti při shromáždění a účasti na soudech. Na konci 5. století přišlo nové opatření pro zajištění účasti při jednáních, vyplácené částky byly v plné výši ustanovené na tři oboly. Tato částka pak byla průměrná denní dávka vydávaná na náklady pro přežití menší rodiny. Ovšem smysl těchto vyplácených poplatků bylo zahrnout co nejvíce občanů do politických jednání a to s rizikem chudých a nevzdělaných občanů. Nepopíratelným důležitým prvkem demokracie bylo soudnictví a mělo tak určitý vliv na vývoj a chod Athén. Nebylo neobvyklé, že občané spojovali sněm, lid a soud pod jeden pojem. Přispíval k tomu fakt, že soud potřeboval účast všech šesti tisíc soudců, což podle všeho zahrnovalo takřka celou společnost Athén. Jak se soudcovství vyvíjelo, nabíralo na důležitosti a váženosti, toho si byl každý občan vědom.

Soudci totiž zastávali politickou moc, právě kvůli svému množství členů. A to se zajisté nezamlouvalo kritikům demokracie a soudců. Politická moc byla představována skrze žaloby, které mohl vznést kdokoli z občanů. Tyto žaloby nebyly zcela jistě bezpředmětné, neboť zasahovaly a týkaly se veškerého dění at'

⁸⁴ OBER, Josiah. *Political dissent in democratic Athens: intellectual critics of popular rule*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1998. s. 279. ISBN 0691001227.

už se jednalo o politické či sociální dění. Jeden z velkých dramatiků klasického období se také zabýval touto stránkou a kritizoval soudy. Byl jím Aristofanés a konkrétně se jedná o dílo *Vosy*, ve kterém soudy kritizoval. Ober v této souvislosti píše, že zemědělci raději trávili čas na shromáždění, protože rozhodnutí shromáždění bylo pro ně důležité nebo poplatek pro ně byl lákavějším. Také časté konání soudů mohlo pomoci farmářům k naplánování si času do města jako soudce, nežli ve věci týkající se farmaření. Často se také stávalo, že rozhodování soudu doprovázelo pozdvižení a proto se tak mohlo jednat i jakousi formu pobavení.⁸⁵

Problém který vyvstával z rozhodnutí soudců, byl ten, že se často mohlo jednat o neobjektivní nahlížení na daný návrh či případ. Občan starší třiceti let se mohl stát soudcem a to bez jakéhokoli provedení jeho školení, což přináší další nevýhody, neboť soudci byli v některých otázkách omezení. Tohoto neduhu pak jistě využívali řečníci, neboť řečnili podle svých představ a uváděli jen potřebné informace a neznalost zákona soudců jim také vyhovovala, proto některé věci mohly být zamlčeny. Řečník měl vždy stanovený čas na svůj přednes, po jeho skončení nastupovala druhá zúčastněná strana se stejnými podmínkami. Po skončení obou stran docházelo na hlasování a nepochybně se mohlo stát, že každý řečník mohl ovlivnit hlasování soudců ve svůj prospěch.

Zajištění plynulého chodu systému bylo zákony, které byly vesměs jednoduché, aby je mohli soudci pochopit a vycházet z nich podle vlastního přesvědčení. Navíc mnoho zákonů bylo vytvořeno laiky, proto se v nich soudci mohli dobře orientovat. Bohužel tato opatření zapříčinila nejisté a nečekané rozhodování ze strany soudu. Bohatí se pak obávali možných žalob, protože ze strany chudých mohla na ně být podána žaloba, obzvláště pak v těžkých dobách. Díky takovým žalobám stát nabýval na majetku a tím bylo zajištěné financování

⁸⁵ OBER, Josiah. *Mass and elite in democratic Athens: rhetoric, ideology, and the power of the people*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, c1989. s. 144.

soudu a sněmu. Kvůli takovým žalobám a jednáním bychom mohli říci, že soud byl prostředníkem k zajištění moci lidu, nikoli ke spravedlnosti, jak bychom očekávali.

3. Demokracie tehdy a dnes

Porovnání demokracie dnešní a athénské demokracie, může vytvářet dojem, že se jedná o nepotřebné zkoumání. Nicméně pokud prozkoumáme a porovnáme celý tento systém, můžeme nalézt odpovědi k zodpovězení otázek, týkající se dnešní demokracie a také můžeme nalézt potřebnou inspiraci pro její zlepšení v některých oblastech. Navíc dnešní demokracie je vystavena na základech a hodnotách, které jsou podobné s athénskou demokracií, což může vést k pochopení některých jevů odehrávající se v demokracii a jejich případnému vyřešení.

3.1 Společné a rozdílné prvky demokracie

Nejvýznamnějším městem, kde se prvně objevila demokracie, jsou bezpochyby Athény. Stalo se tak v Klasickém období Řecka a myšlenka demokracie putovala dál k dalším městským státům. Základním smyslem demokracie bylo předání moci lidu. Jednalo se tak o výkonnou, soudní a legislativní moc rozdělenou mezi občany starší třiceti let, nehledě na společenský a ekonomický status. Demokracie byla vystavena na ideálech, hodnotách a cílech, které ostatně sepisuje i Herodotus ve svých Dějinách. Liddel uvádí, že Herodotus vytvořil hypotetickou debatu mezi třemi vznešenými Peršany o tom, jakou by měli stanovit formu vlády. Zazní zde i demokratická forma vlády, ve které se jedná o *isonomii* – rovnost před zákonem, disponuje úřady a lid rozhoduje o důležitých věcech vlády. V této pasáži jsou však podstatné dvě věci. První podstatnou věcí je, že Athénanům šlo o demonstrování vyjímčnosti demokracie a její odlišení od jiných politických systémů. Druhou věcí pak bylo popisování demokratických idejí vycházející z jejich institucionálních základů. Je

třeba podotknout, že slova vložená do úst Peršanů byla nepochybně směřována na Athénské občany, neboť ti byli seznámeni s takovými představami a pojmy.⁸⁶

Je třeba říci ještě před samotným porovnáváním, že dříve stát měl rozdílnou povinnost, než jakou má stát dnes. Povinností bylo zaručit ochranu obyvatelům a také byl určitým centrem náboženského dění. Státní zřízení pak bylo zárukou koncentrované moci určité oblasti, ve které vznikl. Kvůli rozmanitému terénu Řecka se postupem času objevovalo mnoho městských států. Porovnávaje fakt velikosti, není pochyb, že dnešní státní uskupení jsou několikanásobně větší, než ty v klasickém Řecku, což přináší další fakt, že obyvatel je také mnohem víc, než tomu bylo dřív. Pojmy se kterými je demokracie spojována, jsou rovnost a svoboda. Ve srovnání s dnešní demokracií se zdá, že oproti athénské demokracii je ta dnešní benevolentnější. Dnes je totiž běžné, že všichni jsou si rovni a to bez rozdílu společenského či ekonomického postavení.

Žijeme v nepochybně bohaté sociální struktuře, kde mimo jiné máme za určitého předpokladu stále soukromí a individualismus, je do jisté míry podporován. Dokonce ženy se mohou účastnit voleb a participovat na vládě, z pohledu historického je to sice nové zavedení, nicméně naše společnost se vyvinula a představa ženy jako rovnocenné osoby je neodmyslitelnou součástí dnešní demokracie. Podobnost mezi demokraciemi nalézáme v pohledu vnímání elit. Ani jeden systém bez elit nemůže fungovat, ale také v obou systémech byla jistá ostrážitost chovaná vůči elitám. Dnes se již můžeme také setkat s moderními teoriemi týkající se demokracie. Liddel v tomto smyslu připomíná Schumpeterovu elitářskou formu demokracie, která omezuje lid na výběr vlády a přenechání rozhodování elitám.⁸⁷

⁸⁶ BALOT, Ryan K. *A companion to Greek and Roman political thought*. Blackwell Publishing Ltd., 2009. s. 134. ISBN 978-1-405-15143-6.

⁸⁷ Tamtéž, s. 137.

Avšak takové teorie elit nebyly možné ve Starověkém Řecku. Dále příchod demagogů je velmi podobný, neboť i dnes se setkáme s řečníkem, který využívá svého postavení, dosažených zkušeností a hlavně vzdělání. Druhým typem řečníka, jak již víme, je postava pocházející z nižších společenských tříd a je tedy považován za osobnost, která lépe rozumí nižším vrstvám a má větší socioekonomické cítění s chudšími obyvateli. Můžeme říci, že dnes je obrovská náboženská tolerance, je jen na každém z nás, koho budeme uctívat, bez rozdílu pleti či výše uvedených možných rozdělení. Za takový příklad bych uvedl možná až totální náboženskou benevolenci v podobě uctívání Špagetového monstra. To ovšem nebylo možné v tehdejších Athénách. Rovni si byli pouze občané, náboženská tolerance byla minimální a ke všemu Athény byly závislé na otroctví, které v dnešní době nenajdeme.

Periklés trval na zavedení politické rovnosti, které dosáhli jen privilegovaní, na druhé straně o zavedení rovnosti bez ohledu na socioekonomické faktory zájem neměl. Avšak abychom nekřivdili Athénám, otroctví bylo zrušeno až v devatenáctém století, o to se nepochybně zasloužily Spojené státy americké. Je zajímavé, že otrok se měl lépe v Athénách, jelikož nebylo tolik časté, aby proti otrokům byla projevena jakákoliv rasová nesnášenlivost. Nepochybně dnešní demokracie se také mohla inspirovat v pojetí metoiků od Athén. Tak jako tomu bylo v minulosti i nadále platí, že do vyspělejších částí světa přichází lidé, kteří jsou nepotřebnou ekonomickou silou, přesně jako v Athénách. Avšak rozdíl bychom v této podobnosti pojetí cizinců našli. Nově příchozí cizinci mají větší práva, než měli metoikové.

Dále v Athénách docházelo k debatám probírající možné stávající či nové hodnoty demokracie. Nejznámější stanovisko hodnot občanů pak pronáší Periklés v první polovině svého pohřebního projevu. Liddel píše o důležité části tohoto projevu takto: *“my samotní věříme, že muž, který se nezajímá o politiku,*

ale zajímá se o své vlastní záležitosti, věříme, že je nepoužitelný.”⁸⁸ Z toho vychází, že Athéňané se mohli statečně účastnit bojů, protože se kolektivně rozhodli v otázkách idejí a hodnot, které pro ně představovaly nejlepší možné východisko.⁸⁹ Z tohoto důvodu můžeme říci, že demokracie byla svým způsobem omezená a měla jasnou představu o svém fungování a o svých hodnotách, které neměly a nemohly být měněny, v nich totiž ležel základní stavební kámen pro vytvoření demokracie. Zároveň však je třeba říci, že Athéňané byli silně motivováni právě svými hodnotami, dnes už není natolik běžné, aby lid byl motivován skrze své hodnoty, jako je rovnost a svoboda, možnost účastnit se na formování vlády, spravedlnost a právo.

Z Periklovy řeči také můžeme vyčíst, že občan, kterého nezajímalo politické dění, byl neužitečný. Takový přístup v otázkách politického dění dnes zastává skutečně málokdo. Většina obyvatel se dnes nezajímá o politiku, čím dál tím méně lidí se zúčastňuje voleb. Rozdíl v pohledu na občana je také odlišný, zatímco Athéňan se necítil být podřízený a ovládání, naopak se cítil jako spíše vládnoucím prvkem státu, dnešní občan spíše nabývá dojmu, že patří mezi ovládané, nikoliv mezi vládnoucí obyvatele. Tento dojem může i podpořit fakt tajných jednání parlamentu, při kterých občan není přítomen. Dalším příkořím parlamentu je, že se stává představitelem zastupitelské demokracie. Velké politické strany jsou na úkor těch menších upřednostňovány díky volebnímu systému. Politické strany ve chvíli jejich ustanovení se zajímají jen o jediné a tím je udržení si svého postavení na politické scéně.

Občané by mohli změnit sestavení ve volbách, to se však většinou nestává, protože parlamentní strany si upevňují své místo ve vládě pomocí vydávání nových zákonů. Volič má možnost zvolit jiné strany, musel by se však zajímat o politiku více a nabízené politické strany podřídit svému zájmu, často se setkáváme s těmi, kteří se o politiku nezajímají a stačí jim ke zvolení dané strany

⁸⁸ Tamtéž, s. 137

⁸⁹ Tamtéž, s. 137.

jednoduchý slogan. Parlament bychom také mohli vnímat jako skupinu oligarchů, kteří hájí jen své vlastní zájmy, což samotnému parlamentu na váženosti nepřidává. Dále je takřka závislý na vládě a politických stran. Společné pro obě demokracie je jejich obtížné vedení státu, neboť sněm byl doslova bez vedení a v parlamentu se můžeme s častými stranickými střety. Kdyby byl stanoven vládnoucí jedinec či menší skupina, rozhodování by jistě probíhalo rychleji, než je tomu doposud. I toto mohlo být zahrnuto v protidemokratických argumentech.

Dalším rozdílem mezi dnešní demokracií a dřívější je, že athénská demokracie byla přímá demokracie. Zatím se nikomu nepodařilo naplnit ideu demokracie obdobným způsobem. Aby mohla být naplněna idea svobody – isegoria (svoboda projevu) a isonomia (rovnost práva pro všechny), a aby se každý občan se mohl zúčastnit hlasování ve věcech hlavního projednání, došlo na zavedení vyplácení poplatků. To mělo podpořit snahu o zapojení, co nejvíce občanů do chodu státu. Občané byli vládou, byli soudním systémem, byli zodpovědní za veřejné finance, zahraniční politiku a zákony. Nebyla vytvořena žádná byrokracie, jako máme dnes. Politická jednání probíhala na základě většinového hlasování, které zahrnovalo většinové zájmy skupin. Podle Balota se nejednalo v tomto kontextu o neprivilegované skupiny, nýbrž jednoduše o menšiny. Nebyla zde nezávislá jurisdikce k ochraně menšinových zájmů, soudy byly vytvořeny ze stejného dému, jako shromáždění.⁹⁰

Nesmíme opomenout řečnictví, které v athénské demokracii mělo významnou roli. Prostřednictvím řečníka mohl být vznešen návrh či požadavek skupiny, řeči také mohl být ovlivněn průběh hlasování. V dnešní době se jen stěží setkáváme s rétorikou, jaká byla kdysi. Kvůli rozvoji médií a komunikačních přístrojů tak můžeme být přítomni probíhající debatě mezi politiky. O problému

⁹⁰ BALOT, Ryan K. *Greek political thought*. Malden, MA: Blackwell Pub., 2006. Ancient cultures (Malden, Mass.). s. 55. ISBN 978-1-4051-0030-4.

rozvoji techniky a sdělovacích prostředků hovoří Blackburn takto: *“Nebyl obeznámen s příznačnými procesy doby naší, v níž platí, že kdo má v demokracii pod kontrolou bohatství, ten má pod kontrolou i sdělovací prostředky, a kdo má pod kontrolou sdělovací prostředky, ten má pod kontrolou volby – což nás přivedlo k novému druhu oligarchie.”*⁹¹

V jistém ohledu tedy řečnění pozůstalo, neděje se však před obecnstvem, nýbrž před kamerou. Řečník se dostal do lepší pozice a nemá přímou reakci od těch, ke kterým byla jeho řeč mířena. Může se tedy domnívat, že jeho nabízený stranický program zasáhl určitý počet lidí, čímž získá řečnickova strana potřebný počet hlasů od voličů. Aby byla sledovanost probíhané debaty zaručena v nastávajících “těžkých časech”, stává se, že pro tento účel jsou využity známé osobnosti. Účelnost známých tváří je nadále využívána při konání různých setkání s lidem ve městech či vesnicích, kde právě tyto osobnosti vystupují. Setkání se pak stávají skoro kulturní akcí, na kterou vždy dorazí obecnstvo, zajímaje se jen o jediné – vidět známou osobnost. Při této příležitosti je lidem vtlučen do hlavy program dané strany a jsou zmíněny důvody, proč by právě tato strana měla být volena. Nabízí se myšlenka, že se jedná o podbízení lidu, které můžeme vidět dnes na pořádaných demonstracích jedné nejmenované strany, kterou vede Čech a Japonec v jedné osobě.

⁹¹ BLACKBURN, Simon. *Platónova Ústava: biografie*. Praha: Beta, 2007. Knihy, které otřásly světem. s. 186. ISBN 978-80-7306-304-7.

Závěr

Postupně se tedy Athény vyvíjely k demokracii. Tento postup nebyl náhlý, ale trval delší dobu, než se demokracie ustálila. Demokracie je vystavena na principech rovnosti a svobody občanů, přesto v Athénách bylo mnoho lidí, kteří neměli taková práva, jako občané a nemohli se podílet na politickém dění Athén. Právě výše uvedené principy se neobešly bez kritiky. Kritizována byla rovnost pro její umělou vykonstruovanost, měla totiž pokrýt přirozenou nerovnost mezi lidmi, o tom se domnívali kritici, že někdo se rodí už jako otrok například. Rovnost tak jak ji známe dnes, Řekové neměli.

Kritika demokracie přicházela z řad aristokratů, kteří se snažili o znovu nastolení vlády aristokracie a vznikl by opět politický systém nazvaný oligarchie. Kritika však nepocházela pouze od aristokratů, ale jak již víme i např. Platón se svými díly zasloužil o poukázání nedostatků demokracie. Druhou skupinou, která kritizovala demokratické uspořádání byli tzv. pro demokraté, jejichž snažení se týkalo jen některých úprav prvků demokracie. Sem bychom mohli zařadit např. významného dramatika Aristofana. Nejvíce však bylo kritizováno řečnictví, které mohlo být používáno jako nástroj k ovládnutí lidu. S čímž neodvratně souvisí hrozba příchodu demagoga, který dokáže strhnout davy na svou stranu. Správný rétor by však neměl být chamtivý a neměl by se podbízet lidu a neměl by být zkorumpovaným řečníkem.

Z dnešního pohledu demokracie stále vidíme některé aktuální hodnoty a kritiku, jež by se mohly aplikovat pro vylepšení současného politického zřízení. Největším neduhem společnosti je pak neochota účastnit se při důležitých politických rozhodování. Athény tomuto problému se vyhnuly zavedením opatření vyplácení poplatků za účast na sněmu. Je možné že účast při politických jednání mohla být zapříčiněna strachem o znovunastolení oligarchie, což se i nakonec stalo. Nicméně athénské obyvatelstvo se nechtělo vzdát ideje demokracie, což je velmi obdivuhodné.

Seznam použitých zdrojů a literatury

1. ARISTOTELÉS. *Athénská ústava*. Praha: Arista, 2004. Antická knihovna (Arista: Baset). ISBN 80-86410-48-X.
2. BLACKBURN, Simon. *Platónova Ústava: biografie*. Praha: Beta, 2007. Knihy, které otřásly světem. ISBN 978-80-7306-304-7.
3. BENN, Gottfried. *Dórský svět: zkoumání o vztahu umění a moci*. V Praze: Délský potápěč, 2013. Metanoia. ISBN 978-80-260-4601-1.
4. GRANT, Michael. *Zrození Řecka*. Praha: BB art, 2002. ISBN 80-7257-929-0.
5. OLIVA, Pavel. *Kolébka demokracie: dějiny a kultura klasického Řecka 5.-4. stol. př. n. l.* Praha: Arista, 2000. ISBN 80-86410-04-8.
6. STRAUSS, Leo. *Obec a člověk*. Praha: OIKOYMENH, 2007. Oikúmené (OIKOYMENH). ISBN 978-80-7298-116-8.
7. GRANT, Michael. *Klasické Řecko*. Praha: BB art, 1999. ISBN 80-7257-079-X.
8. BALOT, Ryan K. *A companion to Greek and Roman political thought*. Blackwell Publishing Ltd., 2009. ISBN 978-1-405-15143-6.
9. BALOT, Ryan K. *Greek political thought*. Malden, MA: Blackwell Pub., 2006. Ancient cultures (Malden, Mass.). ISBN 978-1-4051-0030-4.
10. OSBORNE, Robin. *Classical Greece, 500-323 BC*. New York: Oxford University Press, 2000. ISBN 0-19-873153-1.
11. OBER, Josiah. *Political dissent in democratic Athens: intellectual critics of popular rule*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1998. ISBN 0691001227.

12. OBER, Josiah. *Mass and elite in democratic Athens: rhetoric, ideology, and the power of the people*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, c1989.
13. PLATÓN. *Gorgias*. 4., opr. vyd. Praha: Oikoymenh, 2000. Platónovy spisy. ISBN 80-7298-005-X.
14. PLATÓN. *Ústava*. 2. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996. Oikúmené. ISBN 80-86005-28-3.
15. Robinson, Eric W. *Acient Greek Democracy*. Blackwell Publishing, 2003.
16. SCHOFIELD, Malcolm. *Plato: political philosophy*. New York: Oxford University Press, 2006. Founders of modern political and social thought. ISBN 978-0-19-924961-9
17. Gregor, Kamil. *Byly starověké Athény demokracií?* [online]. Hospodářské Noviny, 19. 4. 2013 (akt.: 22. 4. 2013). Dostupné z: <http://gregor.blog.ihned.cz/c1-59717600-byly-staroveke-atheny-demokracii>
18. Sýkora, Karel. *Klasická athénská demokracie*. [online]. iDnes.cz/ Blog, 11. 07. 2009. Dostupné z: <http://karelsykora.blog.idnes.cz/blog.aspx?c=92519>
19. BLEICKEN, Jochen. *Athénská demokracie*. Praha: OIKOYMENH, 2002. Oikúmené. ISBN 80-7298-055-6.